

UDK 314(497.13)
Izvorni znanstveni članak
Priljeno: 13. 5. 1992.

Dr. IVAN MANDIĆ,
Ekonomski fakultet Osijek

DEMOGRAFSKA STRATEGIJA ISTOČNE HRVATSKE*

Demografska strategija istočne Hrvatske do ovog vremena bila je pod velikim utjecajem kolonizacija iz Srbije i stalnog povećanog useljavanja iz Vojvodine, Srbije i Bosne i Hercegovine. Istovremeno natalitet se stalno smanjivao, te je prirodni prirast stanovništva pao na 3,1 promil, što je dovelo do stagnacije broja stanovnika. U sadašnjem trenutku potrebne su djelotvorne mjere za povratak protjeranog i izbjeglog stanovništva, a u prvom redu podizanje kuća, obnova gospodarstva i poduzeća, te otvaranje malih poduzeća u većim mjestima, a zatim obnova kulturnih spomenika, crkava, škola i fakulteta. U demografskoj strategiji posebnim mjerama treba utjecati na povećanje nataliteta i smanjenje smrtnosti dojenčadi.

* Rad predstavlja dio istraživačkih rezultata na projektu "Istraživanje i modeliranje novih financijskih, ekonomskih i organizacijskih aspekata razvoja poduzeća u Republici Hrvatskoj" financiranog od Republičkog fonda Republike Hrvatske, Ministarstva znanosti, tehnologije i informatike.

1. KOLONIZACIJA ISTOČNE HRVATSKE

Demografska politika u uskoj je povezanosti ne samo s politikom nataliteta, mortaliteta, obrazovanja, zapošljavanja žena, politikom prema obitelji, emigracijama i imigracijama, već i kolonizacijom stanovništva. U Hrvatskoj je od posebne važnosti kretanje stanovništva u vezi kolonizacija i doseljavanja. U istočnoj Hrvatskoj to je imalo ogroman utjecaj na izmjenu nacionalne strukture stanovništva, posebno poslije I. svjetskog rata, jer je tada pristiglo uglavnom iz Srbije, prema mojoj procjeni 40 000 stanovnika. Ovo se može izvesti iz podataka koliko je dobrovoljaca i kolonista dobilo zemlju agrarnom reformom 1918.-1931. godine (tablica 1).

Tablica 1

*BROJ DOBROVOLJACA, KOLONISTA I MJESNIH
INTERESENATA KOJI SU DOBILI ZEMLJU 1918.-1931.
GODINE*

	Agrarni uredi	Dobrovoljci	Kolonisti, autokolonisti i optanti izbjeglice	Mjesni interesenti
1. Ljubljana	-	-	-	5611
2. Maribor	3	152	-	14757
3. Varaždin	29	-	-	34700
4. Zagreb	85	-	-	31585
5. Osijek	3153	1429	-	23062
6. Vukovar	3123	414	-	14149
7. Novi Sad	6290	1964	-	32533
8. Vel. Bečkerek	3940	2024	-	17071
9. Vršac	2035	742	-	7589
Ukupno	18658	6725	-	181057

Izvor: S. Šećerov: Iz naše agrarne politike 1919.-1929., Beograd, str. 109, s tim da je ukupan broj mjesnih interesenata 182 098.

Od ukupnog broja dobrovoljaca, koji su dobili zemlju u tadašnjoj Jugoslaviji, na agrarne urede u Osijeku i Vukovaru se odnosi 6 276 ili 33,64% te 1843 kolonista, autokolonista i izbjeglica ili 27,41% ukupnog broja kolonista i izbjeglica. Ova kolonizacija znatno je utjecala na narodnosnu strukturu stanovništva u istočnoj Hrvatskoj i Vojvodini u korist povećanja srpske narodnosti.

Agrarnom reformom nakon II. svjetskog rata Hrvatska je relativno dobro prošla, jer ona nije bitnije utjecala na promjene u narodnosnoj strukturi stanovništva (tablica 2). Tada je kolonizirano u Hrvatsku 12473 obitelji, ali je vanjskih kolonista bilo samo 1500.

Tablica 2

SELJACI KORISNICI AGRARNE REFORME 1945. G. U HRVATSKOJ

Ukupno	95835
Od toga:	
— seljaci bezemljaši	-
— seljaci koji su imali zemlju	83362
— unutarnji kolonisti	10973
— savezni kolonisti	1500

Izvor: Statistički godišnjak FNRI, Beograd, 1954., str. 114.

Poznato je da je nakon protjerivanja Turaka bila velika kolonizacija Nijemaca iz Bavorske i Srba iz Srbije, na ove naše prostore i u Vojvodinu. Nakon II. svjetskog rata Nijemci su mahom protjerani ili izginuli na frontovima i u logorima u istočnoj Hrvatskoj (u Valpovu) i Vojvodini. Zato je prema popisu 1948. godine u istočnoj Hrvatskoj bilo samo 6 177 Nijemaca, i to samo u općinama: B. Manastir 4 494, u D. Miholjcu 298, općini Osijek 5 391 i gradu Osijeku 1950.¹ U kuće protjeranih Nijemaca nastanjeni su uglavnom Srbi, tzv. prvoborci i borci. Tako je u znatnom broju mjesta u istočnoj Hrvatskoj također promijenjen narodnosni sastav stanovništva.

2. KRETANJE STANOVNIŠTVA U SLAVONIJI I BARANJI

U bivšoj zajednici općina Osijek poslije 1948. godine, pa sve do 1971. godine, brzo je rastao broj stanovnika, ali je nakon 1971. godine rast stanovništva zabrinjavajuće nizak (tablica 3). Od 1961.-1971. g. godišnje povećanje stanovnika iznosi 5 271, od 1971.-1981. g. povećanje iznosi u prosjeku 951 stanovnik godišnje, a od 1981.-1991. godine prosječno godišnje povećanje iznosi 2 438 stanovnika. Veoma niski porast stanovništva od 1971.-1981. g. nije realan, jer stanovništvo na radu u inozemstvu nije bilo u potpunosti obuhvaćeno popisom. Glavni razlog za pad rasta stanovništva treba tražiti u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva.

¹ Savezni zavod za statistiku FNRI, knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti, Beograd 1954. str. 348-393.

Tablica 3

KRETANJE STANOVNIŠTVA U SLAVONIJI I BARANJI 1948.-1991. GODINE

Popis	Povećanje broja		
	Broj stanovnika	stanovnika	Porast u %
1948.	689894	-	-
1953.	733190	43296	6,28
1961.	805421	72231	9,85
1971.	858136	52715	6,55
1981.	867646	9510	1,11
1991.	892035	24389	2,81

Izvor: SGZOOs - 1985. str. 8. i Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva 1991., Zagreb 1991., dokumentacija 881.1., str. 18-21.

“Prirodno kretanje stanovništva bilježi stalni pad radi smanjenja nataliteta i relativno visokog mortaliteta, koji se ne smanjuju, što je vidljivo iz tablice 4.

Tablica 4

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA U GODINAMA 1961., 1971. I 1986. U ZAJEDNICI OPĆINA OSIJEK

God.	Apsolutni rast			Na 1000 stanovnika		
	Živoro- đeni	Umri	Prirodni prirast	Živoro- đeni	Umri	Prirodni prirast
1961.	16958	8255	8703	21,0	10,2	10,8
1971.	13032	8962	4070	15,1	10,4	4,7
1981.	13076	9617	3459	15,1	11,1	4,0
1986.	12417	9675	2742	14,0	10,9	3,1

Izvor: Dokumentacija i Saopćenja RZS Zagreb-Prirodno kretanje stanovništva za pojedine godine i SGH, str. 382-383.

Negativni prirodni prirast u 1986. godini imaju općine Orahovica i P. Slatina, a 1983. g. imale su i općine D. Miholjac i N. Gradiška. Depopulaciji se približava i općina Valpovo. Konstantno usporavanje rasta broja stanovnika zajednice općina Osijek rezultat je ne samo smanjenja prirodnog prirasta, već i nepovoljnih trendova migracija, prije svega vanjskih. Vidimo da je stopa nataliteta opala od 21 promil u 1961. g. na 14 promila u 1986. g. Stopa mortaliteta u posljednjim godinama iznosi iznad 10 promila radi povećanja udjela starog u ukupnom stanovništvu. Godine 1981. na privremenom radu u inozemstvu bilo je 33 849 radnika i još 13 727 članova porodice osoba na privremenom radu. Da nije bilo doseljavanja iz drugih republika, stanje broja stanovništva bilo bi još poraznije. U 1981. g. u odnosu na 1971. g. broj stanovnika je smanjen u devet od ukupno 14 općina, i to u: B. Manastiru, Donjem

Miholjcu, Đakovu, Našicama, Novoj Gradiški, Orahovici, P. Slatini, Sl. Požezi i Županji, a povećao se broj stanovnika u općinama Osijek, Sl. Brod, Valpovo, Vinkovci i Vukovar.²

Slična je situacija i deset godina kasnije, s tim da je u B. Manatiru broj stanovnika porastao u 1991. g. u odnosu na 1981. g. za samo 556 i daleko je ispod broja stanovnika 1971. g. U općini Našice u 1991. g. ima za 1 883 stanovnika više nego 1981. g., ali je to još uvijek za 2 059 stanovnika manje nego 1971. g. U općini Osijek bio je porast stanovništva 1991. g. u odnosu na 1981. g. za 4,07%, a 1981. g. u odnosu na 1971. g. za 10,35%. Za tih dvadeset godina narodnosni sastav te općine znatno je poboljšao u korist Hrvata, tj. od 64,29% na 67,13%, dok je Srba smanjen od 23,88% na 20,06%. U općini Sl. Brod povećao se broj stanovnika 1991. g. u odnosu na 1981. g. za 7,38%, a u 1981. g. u odnosu na 1971. g. za 6,07%. U općini Valpovo povećan je broj stanovnika 1991. g. za 4,08% u odnosu na 1981. g., a deset godina ranije porast je bio 3,45%. Općina Vinkovci ima u zadnjem desetogodištu porast broja stanovnika za 3,36%, a u predzadnjem desetogodištu 3,38%. U općini Vukovar u zadnjem desetogodištu porast stanovništva iznosi 3,68%, a u predzadnjem 6,01%. Uočljivo je da je u bivšoj zajednici općina Osijek udio Srba u ukupnom stanovništvu u padu, jer je 1971. g. bio 19,26%, a 1991. g. iznosi 16,47%. U padu je broj Srba u svim općinama, osim u općini Vukovar gdje je u porastu od 37,16% u 1971. g. na 37,35% u 1991. g. U Slavoniji u popisu 1948. g. udio Srba je bio 19,32%, a Hrvata 70,36%, dok je u popisu 1991. g. udio Srba bilo 16,47%, a Hrvata 72,59%.

Veće promjene i to u padu broja stanovništva od 1948. g. prema stanju 1991. g. bile su kod Mađara od 32463 na 15895, Nijemaca od 6177 na 1211, Čeha 2066 na 727, Slovaka 6799 na 4183 i Židova kojih je u 1991. g. ostalo samo 39 stanovnika.

Mehaničko kretanje stanovništva u analiziranoj razdoblju imalo je obilježje opće deagrarizacije (migracije iz sela u grad), ali i pokretljivosti stanovništva iz nerazvijenih u razvijena područja i smišljene politike naseljavanja drugih naroda s ciljem da se izmijeni nacionalni sastav stanovništva, posebno u općini Vukovar. Prema popisu stanovništva 1961. g. od ukupno 973910 stanovnika Slavonije nije se selilo samo 506227 stanovnika ili 51,98%, u tome u sjeveroistočnoj Slavoniji je živjelo tada 240141 stanovnika i nije se selilo

107664 ili 44,83%. Doseljavanje je bilo iz slijedećih područja (tablica 5):

Tablica 5

STANOVNIŠTVO SLAVONIJE PREMA PODRUČJU S KOGA SE DOSELILO PREMA POPISU 1961. GODINE

Doselilo se iz	u % od ukupno doseljenih	
	Doselilo se	
	U Slavoniju	istočnu Slavoniju
Slavonije	52,01	54,37
Drugi dijelova Hrvatske	24,93	23,88
Slovenije	0,68	1,01
Bosne	9,66	6,34
Hercegovine	4,26	3,16
Crne Gore	0,21	0,28
Srbije	1,97	2,53
Vojvodine	3,81	5,02
Kosova	0,15	0,15
Makedonije	0,32	0,41
Inozemstva	1,46	2,24
Nepoznato	0,54	0,61

Izvor: Savezni zavod za statistiku FNRJ, Beograd, 1970, Popis stanovništva 1961., knjiga I., str. 110-111. Izvedeni podaci.

Prema popisu 1961. godine iz drugih republika je bilo doseljeno u sjeveroistočnu Slavoniju 18,90% ukupno doseljenog stanovništva. Deset godina kasnije useljavanje u Slavoniju je bilo još veće. Doseljenih u određena mjesta u Slavoniju 1971. g. iz drugih republika bilo je čak 29,06% od ukupnog broja migranata. U pojedinim općinama istočne Hrvatske to useljavanje iz drugih republika je veoma veliko i to u općini Županja čak 53,77%, u općini Vukovar 43,28%, općini Vinkovci 30,38% i općini Sl. Brod 35,31%.³

S jedne strane bilo je veliko useljavanje iz drugih područja u Slavoniju, posebno iz Srbije, Vojvodine i Bosne i Hercegovine, a s druge strane domaće stanovništvo moralo je tražiti zaposlenje u inozemstvu. To je posebno bilo nakon 1971. godine. Tako je od 1961.-1971. godine prirodni prirast stanovništva bio 63 895 stanovnika, a popisom je ustanovljen rast samo 52 715 stanovnika. Od 1971. do 1981. g. prirodni prirast iznosi 42 957 stanovnika, a popisom je ustanovljen rast ukupnog stanovništva samo 9510. Istovremeno je bilo u inozemstvu na privremenom radu 1971. g. 47556 stanovnika, a 1981. g. 47576 stanovnika.

² Znanstvene osnove dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja Hrvatske, Znanstvene osnove dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja zajednice općina Osijek do 2010. godine, Zagreb 1990. str. 85.

³ Savezni zavod za statistiku, Beograd 1973., Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, migraciona obilježja, str. 98-179., izvedeni podaci.

3. MJERE ZA POVRATAK PROTJERANOG I IZBJEGLOG STANOVNIŠTVA

Da protjerano hrvatsko i drugo stanovništvo iz općina Osijek, B. Manastir, Vukovar, Vinkovci i drugih općina, ne zadesi sudbina protjeranih Nijemaca poslije II. svjetskog rata, potrebno je smišljenom politikom povratka stanovništva u njihove domove i novog naseljavanja to izbjeći. U tu svrhu u svaki hrvatski i uopće prognani dom treba vratiti prognanu obitelj. Gdjegod je bio a sada porušen dom treba ga podići i useliti povratnika. Ako je cijela obitelj izginula ili nema mogućnosti da se ista obitelj vrati, tada u neuseljenu dom nastaniti obitelj borca za Hrvatsku ili druge interesente. Ako je potrebno platiti realnu naknadu nasljednicima s protjeranih ognjišta, tada to treba izvršiti iz sredstava države Hrvatske ili posebnih fondova za razvoj i obnovu. U istočnoj Hrvatskoj ima mogućnosti osigurati bezemljašima zemlju iz dijela zemljišnog fonda društvenih vlasnika ili da im se dade neobrađeno zemljište.

S obzirom da je poljoprivredna mehanizacija u mnogim selima opljačkana i uništena, treba svakom interesentu koji ima realnog izgleda da može novu mehanizaciju otplatiti istu dati na zajam uz povoljne kamate i rok otplate, a ostali seljaci da koriste mehanizaciju poljoprivrednih dobara uz najpovoljniju naknadu, a prve godine i besplatno. U pojedinim selima mogu se osnovati zadruge poljoprivrednika kojima se može prodati poljoprivredni stroj uz povoljne uvjete ili čak i dati besplatno, s tim da se sredstva osiguraju za tu kupnju iz fondova za pomoć i razvoj. U mnogim selima trebat će osigurati povratnicima sredstva za najnužniju nabavku sitne i krupne stoke, te sjemensku robu, kao i za preživljavanje do prvog uroda plodova.

Gdjegod ima realnih uvjeta za razvoj treba stimulirati poreznom i komunalnom politikom otvaranje malih poduzeća koja će u zapošljavanju radnika davati prednost povratnicima. U tim krajevima bit će potražnja za građevinskim i poljoprivrednim radnicima, a njih treba tražiti u tamošnjem stanovništvu, a ne u sezonskim radnicima iz drugih republika.

Hrvatska je bila predziđe kršćanstva, a sada istočna Hrvatska treba biti predziđe hrvatstva i zapadne kulture. Da bi to bila, ona mora zadržati svoju narodnosnu, kulturnu, povijesnu i obrazovnu razinu. Zato se moraju obnoviti svi kulturno povijesni spomenici, podignuti razorene škole i ojačati osječko sveučilište. Sve te ustanove treba smišljenom politikom idejno, domoljubno i znanstveno usko vezivati uz jedinstvenu politiku Hrvatske. Ne smije se dozvoliti

da kadrovsku politiku u tim ustanovama i dalje vode ljudi koji iz svojih privatnih interesa, pa i šovinističkih, zapošljavaju prvenstveno stručnjake izvan Hrvatske i to na štetu Hrvata i naroda drugih narodnosti koji ovdje žive. Poznate su cijele ustanove, a pogotovo katedre na fakultetima, gdje je narodnosni sastav obrnuto proporcionalan narodnosnom sastavu stanovništva područja gdje djeluju. To se nije dogodilo slučajno, već planski i namjerno. Zato na razini Hrvatske, a ne na razini pojedinih ustanova, treba formirati elektorske komisije i staviti pod kontrolu izbor i zapošljavanje djelatnika.

Istočna Hrvatska ima dovoljno sposobnih radnika za privrednu i drugu aktivnost. Nažalost, ima preko 30000 nezaposlenih u 10 istočnih općina, a među nezaposlenima je i preko 1000 fakultetski obrazovanih djelatnika, 950 djelatnika s višom stručnom spremom, 5900 djelatnika sa srednjom stručnom spremom i 9800 kvalificiranih djelatnika.⁴ Istočna Hrvatska nema dovoljan broj znanstvenih djelatnika, posebno s titulom doktora znanosti, te će joj biti potrebna pomoć Zagreba radi kadrovske obnove i nastavka rada fakulteta.

Da bi se što prije zaposlilo sada nezaposleno stanovništvo, kao i da bi se ojačala i zaštitila nacionalna samobitnost hrvatskog naroda useljavanje drugih naroda u Hrvatsku treba staviti pod kontrolu, a naše iseljenike i privremeno zaposlene u inozemstvu, posebno poduzetnike, stimulirati na povratak u domovinu.

4. MJERE ZA POVEĆANJE NATALITETA I SMANJENJE SMRTNOSTI DOJENČADI

S obzirom da Hrvatska ima jednu od najnižih stopa rasta stanovništva, a istočna Hrvatska samo 3,1%, treba poduzeti niz mjera za njezino povećanje, a u tome prvenstveno natalitet. Tu su moguća slijedeća sredstva:

- a) zabrana abortusa;
- b) izvršiti analizu uzroka velike smrtnosti dojenčadi i poduzeti mjere za smanjenje smrtnosti, posebno u mjestima s velikom smrtnošću;
- c) uvesti progresivni dječji dodatak, posebno za rođenje trećeg djeteta i svako daljnje novorođeno dijete;
- d) dodjeljivati, pa i graditi stanove obiteljima s više djece;
- e) majkama koje rade a imaju 2 i više djece skratiti radni staž za svako dijete 2 godine;

⁴ Podaci Ministarstva rada i socijalne skrbi, Zavoda za zapošljavanje, Ipostave Osijek, stanje 31. ožujka 1992.

f) pojačati zdravstvenu zaštitu djece;

g) politikom oporezivanja štititi obitelj tako da se progresivno smanjuje osnovica oporezivanja prema broju uzdržavanja članova domaćinstva i

h) pokretati privredne aktivnosti u manjim mjestima i središtima, da mjesta rada budu što manje udaljena od mjesta stanovanja, da bi bilo više vremena za obiteljski život.

U definiranju mjera za povećanje nataliteta mogu nam pomoći iskustva Italije prije II. svjetskog rata, te

Mađarske, Čehoslovačke, SSSR-a i Rumunjske poslije II. svjetskog rata. Posebno su dragocjena iskustva razvijenih zapadno europskih zemalja u mjerama pronatalističke populacijske politike jer su istovremeno vezane s mjerama socijalne i ekonomske politike. Sva ta iskustva sažeto su prikazana u knjizi A. Wertheimer-Baletić: Demografija, Stanovništvo i ekonomski razvitak.⁵

⁵ Wertheimer-Baletić, A.: Demografija, Stanovništvo i ekonomski razvitak, Informator, Zagreb 1982.

Ivan Mandić, Ph. D.

Summary

DEMOGRAPHIC STRATEGY OF EAST CROATIA

The colonizations from Serbia essentially influenced the demographic structure of the population of east Croatia as well as the continuous intensified immigration of the population from Vojvodina, Serbia, Bosnia and Herzegovina. For the time being, the efficient measures are necessary to return the exiles and refugees and in the first place to construct the houses, enterprises and after that to reconstruct the culture monuments, schools, and faculties. The birth rate increase and death rate decrease should be influenced applying the special measures.